

VDE-EUROPALEZING 2011

Naar een
Hobbesiaans Europa?

Otto Holman

Naar een Hobbesiaans Europa?

Otto Holman

Naar een Hobbesiaans Europa?

VDE-EUROPALEZING 2011

VERENIGING DEMOCRATISCH EUROPA

Amsterdam

2012

Vereniging Democratisch Europa (VDE)
Postbus 11009
1001 GA Amsterdam
(e) info@democratisch-europa.nl
(i) www.democratisch-europa.nl

Bestuur

dr. P.J.H. Kapteyn, voorzitter
dr.J.W. Sap, vicevoorzitter
drs. J.C. Rienderhoff, secretaris
mr. drs. Tj. Hoekstra, penningmeester
mw. A.L. van Bodegraven
ing. A.H.W. Chin
mw. mr. drs. S. de Lint
mr. P.F.E.M. Merks

© 2012, O.H. Holman, Amsterdam
Een uitgave van EON Pers Amstelveen
in opdracht van de Vereniging Democratisch Europa
ISBN: 978 90 77246 51 1
Vormgeving: Hans Seijlhouwer, Amstelveen
Drukwerk: Ridderprint, Ridderkerk
Alle rechten voorbehouden / all rights reserved

Inleiding

De vorige VDE-Europalezing werd in mei 2010 uitgesproken door Frits Bolkestein. Hij noemde drie kerntaken van de Europese Unie (EU) – het bewerkstelligen en daarna garanderen van de economische vrijheden verbonden aan de interne markt, het aanpakken van gezamenlijke problemen en het gebruik maken van schaalvoordelen – maar liet tegelijkertijd geen misverstand bestaan over het groeiperspectief van de EU, zowel institutioneel als geografisch. Europa is min of meer af, heeft de grenzen bereikt en zal qua gemeenschappelijkheid, als voorheen, bestaan uit nationale belangen. De EU blijft voortbestaan omdat (en, bij implicatie, voor zolang) de lidstaten daar belang bij hebben.¹

Deze visie wordt in toenemende mate gedeeld door hele en halve intellectuelen. Sommigen gaan zo ver te stellen dat de geopolitieke legitimatie van Europese samenwerking, volgens welke het naoorlogse integratieproces duurzame vrede op het continent heeft gebracht, haar overtuigingskracht heeft verloren. We moeten op zoek naar een nieuw *raison d'être* dat het nationale *raison d'état* overstijgt. Maar waar we de nieuwe legitimatie vandaan moeten halen blijft grotendeels onduidelijk, de vraag wie de nieuwe kar moet trekken onbeantwoord. Het nettoresultaat is stilstand. In de academische literatuur heet dit dat Europese integratie van afhankelijke tot onafhankelijke variabelen is verworpen: de dynamiek van Europese integratie hoeft niet langer te worden verklaard; de EU als hybride en policentrische entiteit kan nu als verklarende factor dienen voor andere politieke

---

1. De tekst van de Bolkestein-lezing is, net als de daaraan voorafgaande lezingen, te vinden op de website van de VDE. De nu voorliggende tekst zal gespeend blijven van verdere voetnoten en literatuurverwijzingen. Dit om de leesbaarheid te bevorderen en het essayistische karakter te benadrukken. Een ieder die geïnteresseerd is naar de bronnen achter krachtige uitspraken en opmerkelijke gegevens, kan zich richten tot de auteur via het e-mailadres o.h.holman@uva.nl.

fenomenen. De EU is immers hoegenaamd af. In dit essay zal ik, geïnspireerd door de zogenaamde *bicycle theory* die stelt dat een stilstaande fiets geneigd is tot omvallen, beweren dat stilstand ('Europa is af') gelijk staat aan desintegratie, aan het uiteenvallen van de EU. Alleen al daarom zal de EU zich verdiepen, noodzakelijkerwijs, want het is in het belang van machtige nationale en transnationale krachten om te voorkomen dat een dergelijke desintegratie zal plaatsvinden.

Anderhalf jaar na het uitspreken van de vorige VDE-Europa-lezing moest ik weer aan Frits Bolkestein denken. In zijn ruime werkkamer aan de Amstel bespraken wij ooit een scriptie van een gemeenschappelijke student. Op mijn aanmerking dat de student in kwestie niet of nauwelijks gebruik had gemaakt van bestaande theoretische inzichten reageerde de voormalige politicus met de opmerking dat er slechts twee theorieën bestaan... de chaostheorie en de samenzwerings-theorie. De inzet was duidelijk: in de belevingswereld van de voormalige politicus was chaos de regel; mijn kritische noot was derhalve irrelevant. We zijn er desondanks uitgekomen.

Ik moest aan Bolkestein en zijn tweedeling denken toen ik eind november 2011 in mijn lijf(ochtend)blad las dat de top van de grootste, internationaal opererende ondernemingen brainstormsessies organiseerde teneinde voorbereid te zijn op de periode na de ineenstorting van de euro. Met dit doemscenario werd kennelijk rekening gehouden, zelfs in de hoogste regionen van de private economie. Of wellicht toch niet?

Volgens de chaostheorie is inderdaad alles mogelijk, leven we van dag tot dag in de huidige eurocrisis en kan morgen alles weer anders zijn. Elke dag worden we geconfronteerd met nieuwe feiten, van de afwaardering van een bank die we als uiterst stabiel dachten tot de verspreiding van de schulden-crisis richting Midden- en Oost-Europa. Het sterke van deze theorie is dat zij appelleert aan onze angstigste voor-

gevoelens. Zij bevestigt en legitimeert onze onzekerheden, maar helaas ook onze inertie.

Topondernemers nemen het zekere voor het onzekere, houden rekening met het onvoorstelbare en kiezen eieren voor hun geld. Zij maken rationele afwegingen op grond van niet-rationele, chaotisch verlopende gebeurtenissen. Wat te doen als het einde van de euro aanleiding geeft tot devaluaties van herstelde nationale munten? Importproducten worden dan duurder en dat zal grote gevolgen hebben voor individuele bedrijven. Enzovoort.

De samenzweringstheorie geeft echter een geheel andere verklaring. Europese integratie is altijd een elitegestuurde zaak geweest. Pas in de laatste tien tot vijftien jaar gaan steeds meer mensen uit het gewone volk zich een mening aanmatigen, al dan niet gevoed door zogenaamde populistische partijen. Dat is vervelend, vooral als het gewone volk eurosceptische meningen gaat ontwikkelen. Wat te doen? We kunnen als politici meehuilen met de wolven in het bos, maar daar lossen we de eurocrisis niet mee op. Dus moeten we een list verzinnen. En die bestaat uit een geregisseerde poging om het volk te overtuigen van het feit dat het inderdaad twee minuten voor twaalf is en dat er geen enkele andere optie is dan de euro te redden. We staan met de rug tegen de muur.²

Meer specifiek is het duidelijk dat de huidige crisis alleen kan worden opgelost door tot meer Europa te besluiten. Het alternatief is inderdaad minder of geen Europa. Maar hoe moeten we dit verkopen aan het volk? Door een sfeer van bijna-chaos te scheppen. Dan kunnen we na afloop van de volgende, allesbepalende en doorslaggevende bijeenkomst van de Europese Raad triomfantelijk uitroepen dat we wel-

---

2. Het was in dit verband bepaaldelijk contraproductief dat eurocommissaris Neelie Kroes op het hoogtepunt van de Griekse crisis suggereerde dat de uittreding van Griekenland uit de eurozone geen nadelige gevolgen zou hebben voor de euro.

iswaar een onplezierige maar onontkoombare stap richting een verdere europeanisering van beleid hebben gezet. Het is een variant op de politiek van voldongen feiten waar de EU de afgelopen decennia zo goed in is geweest.

Asymmetrische regulering

Ongeveer twintig jaar geleden stelde de Amerikaanse politicoloog Philippe C. Schmitter dat de, toen nog, Europese Gemeenschap (EG) een nieuwe en unieke vorm van politieke dominantie vertegenwoordigde waarin de relevantie van territorialiteit en de noodzaak van soevereiniteit tanende waren. Hij zag de EG als een paradigmatisch geval van een zich ontvouwende post-Hobbesiaanse orde. Kort en goed kwam deze orde neer op wat later met een van de meest overschatte begrippen in de Europese integratieliteratuur zou worden aangeduid als *multi-level governance* (MLG). De EG/EU is meer dan een internationale organisatie waarbij besluitvorming op strikt intergouvernementele wijze plaatsvindt, maar uitdrukkelijk geen supranationale staat in wording. Het resultaat is een hybride vorm van bestuur waarbij statelijke en niet-statelijke actoren in samenwerking met Europese instellingen op verschillende niveaus beleid maken. Deze nieuwe orde kwalificeert Schmitter als post-Hobbesiaans vanwege de breuk die zij betekent met de staatscentrische politiek en het hiërarchisch bestuur als kenmerkende elementen van het Europese statenstelsel sinds de Vrede van Westfalen (1648). Naast de traditionele staat zijn nieuwe subnationale en supranationale bestuurlagen en transnationale samenwerkingsverbanden ontstaan die niet zelden van doorslaggevende betekenis zijn.

Kijken we nu naar de EU zoals zij sinds het midden van de jaren tachtig vorm heeft gekregen, dan zien we inderdaad veel kenmerken van wat een MLG-structuur kan worden genoemd. Dit geconstateerd hebbende, blijft een centrale

vraag onbeantwoord. Op sommige beleidsterreinen is er een gedeelde bevoegdheid tussen verschillende bestuurslagen, maar op andere terreinen is sprake van soevereiniteitsoverdracht en op weer andere terreinen van uitsluitende nationale competentie. Hoe is dit te verklaren? Is dit de toevallige uitkomst van onbedoelde beslissingen uit het verleden of hebben we hier te maken met een rationele keuze voor een specifieke politiek-economische architectuur? Ik ben van mening dat het tweede antwoord het juiste is, waarbij niet gezegd zij dat onbedoelde (en zelfs ongewenste) consequenties konden (en kunnen) worden vermeden. Ik heb deze architectuur elders aangeduid met de term asymmetrische regulering. Om dit goed uit te leggen, moeten we kort terug naar de tijd dat de EU haar vorige bijna-doodervaring meemaakte, een periode die bekend is komen te staan als de fase van eurosclerose en die grofweg loopt van begin jaren zeventig tot midden jaren tachtig.

De westerse wereld werd geconfronteerd met de eerste internationale economische crisis sinds de Tweede Wereldoorlog, de opkomst van Japan en een groeiende assertiviteit in delen van de zogenaamde derde wereld. In kringen binnen de Atlantische gemeenschap werd de volgende diagnose steeds sterker gehoord: het Westen lijdt aan te veel democratie en te veel welvaartstaat. Het eerste probleem manifesteerde zich virulent door de opkomst van allerlei protestbewegingen die zich, soms met geweld, keerden tegen de vanzelfsprekendheden van de naoorlogse politieke en economische machtsconstellaties. Het tweede probleem kreeg de gedaante van wat toen de *fiscal crisis of the state* werd genoemd, maar wat we nu (ook in het Engels) *sovereign debt crisis* zouden noemen: het ontstaan van massale begrotingstekorten en staatschulden. Voor het Westen gold dat elke cent besteed aan welvaarthandhaving niet kon worden besteed aan Koude Oorlog-afschrikking. Voor de EG kwam daar nog een tweeledige crisis bovenop. In de eerste plaats was de eerste uitbreiding van de EG richting, met name, Groot-Brittannië niet

onverdeeld positief. De wijze waarop met name Margaret Thatcher de Britse belangen meende te moeten behartigen bleek het begin te zijn van een langdurige uitzonderingspositie. Daarnaast stonden minder ontwikkelde zuidelijke landen, die in 1974-75 een eerste stap richting democratie hadden gezet, te trappelen om volwaardig lid te worden. Voor het eerst werd gesproken over de mogelijkheid van een Europa van Twee Snelheden. In de tweede plaats was de EG aan het einde van de periode van eurosclerose zoals gezegd op sterven na dood. Lidstaten hadden de gevolgen van de economische crisis trachten te bezweren door nationale steunoperaties voor noodlijdende bedrijven op te zetten. Aangezien Europese integratie tot dan vooral economische integratie had betekend, kwam deze crisisstrategie feitelijk neer op desintegratie. Nadat de officiële viering van het 25-jarige jubileum van de EG in 1982 was afgelast, stelde de toenmalige voorzitter van het Europese Parlement, Piet Dankert, dat de EG was verworden tot een zwakke hartpatiënt wiens slechte situatie het niet toeliet om gestoord te worden door een verjaardagsfeestje.

Hoe gek kan het lopen. In 1985 werd besloten om de interne markt te voltooiën, wat inhield dat het vrije verkeer van goederen, personen, kapitaal en diensten zou worden gerealiseerd in 1992. In december 1991 werd vervolgens geconcludeerd dat de interne markt zonder gemeenschappelijke munt niet zou kunnen functioneren. In Maastricht werd derhalve een forse stap gezet richting Economische en Monetaire Unie (EMU). In betrekkelijk korte tijd realiseerde men dus een opmerkelijke heropleving van het proces van Europese integratie, van EG naar EU en van eurosclerose naar euforie. We mogen natuurlijk niet vergeten dat de laatste stap mede mogelijk werd gemaakt door de Duits-Franse *politieke* uitruil van hereniging en monetaire integratie, iets wat zonder de val van het reëel bestaande socialisme aan gene zijde van de Muur ondenkbaar zou zijn geweest.

Terugkerend naar ons onderwerp, asymmetrische regulering, kunnen we constateren dat de heropleving van Europese integratie – van de voltooiing van de interne markt tot de totstandkoming van EMU – heeft geresulteerd in een gelaagde beleidsstructuur waarbij sommige terreinen wel en andere terreinen expliciet niet zijn overgedragen aan bovenstatelijke instellingen. De Europese Commissie heeft vergaande bevoegdheden om de principes van de interne markt af te dwingen en de Europese Centrale Bank (ECB) heeft essentiële instrumenten van monetair beleid onder zijn supranationale hoede. Op het terrein van sociaal beleid daarentegen hebben de lidstaten volledige zeggenschap behouden, een aantal uitzonderingen daargelaten. Er is hoege-naamd geen sprake van supranationale sociale regulering of, met een duur woord, positieve harmonisatie van sociaal beleid. We zouden dit als een simpele arbeids- of competentieverdeling kunnen beschouwen, maar het verhaal gaat verder. Belangrijker is dat de overdracht van bevoegdheden op economisch en monetair terrein tot een beperking van de nationale speelruimte op sociaal terrein heeft geleid. Anders gezegd, de vaak luidruchtig geclaimde *nationale* zelfbeschikking aangaande sociale vraagstukken blijkt in de praktijk grotendeels op illusies te berusten. Met een belangrijke toevoeging: zolang de deelnemers aan het spel zich aan de regels houden!

Het is sinds kort een open deur, maar de eurozone is vanaf het begin een samenstel van ongelijke grootheden – dat wil zeggen, ongelijkmatig en ongelijktijdig presterende lidstaten – geweest. Meer of minder economische groei, hogere of lagere inflatie en werkloosheidspercentages, het kwam allemaal voor vanaf het eerste uur. Wat konden overheden binnen de EU en EMU doen als hun land getroffen werd door macro-economische ‘onevenwichtigheden’? Steunverlening aan nationale bedrijven was uit den boze vanwege de interne markt. Het oude mechanisme van neerwaartse

renteraanpassing behoorde niet langer tot de mogelijkheden, de ECB bepaalde immers het renteniveau voor de gehele eurozone. Het stimuleren van de economie via een vergroting van de overheidsuitgaven was eveneens onmogelijk omdat het Stabiliteits- en groeipact niet toeliet dat nationale overheden hun begrotingstekorten lieten oplopen. Het spreekt tot slot voor zich dat nationaal wisselkoersbeleid binnen de eurozone tot het verleden behoorde.

Wat in theorie overbleef, was een drietal mechanismen of beleidsopties: bezuinigingsmaatregelen, beleidsconcurrentie (bijvoorbeeld op het terrein van belastingen) en micro-economische structurele aanpassingen aan de aanbodzijde. De laatste optie staat beter bekend als 'hervorming van de arbeidsmarkt', hetgeen doorgaans neerkomt op flexibilisering. Het is goed om te begrijpen dat al deze hervormingen directe gevolgen hebben voor de sociale samenhang binnen een land omdat de nadelige gevolgen hiervan en de middelen om je daartegen te wapenen ongelijk verdeeld zijn. Via een omweg hebben we dus toch nationaal sociaal beleid dat door Europa gedictieerd wordt. Wederom: zolang de deelnemers aan het spel zich aan de regels houden!

De terugkeer van government in kleine stapjes

Het is waarschijnlijk niet onopgemerkt gebleven dat de mechanismen van asymmetrische regulering niet altijd volgens de afspraken verliepen. Lang voordat de eerste tekenen van de eurocrisis zich manifesteerden, en eigenlijk vanaf de introductie van de euro in 2002, werden met name de begrotingsregels van het stabiliteitspact geschonden. Toen de Amerikaanse kredietcrisis vanaf het midden van 2008 de oceaan overstak en in Europa de vorm kreeg van eerst een bankencrisis en daarna de eurocrisis, werd het spreekwoordelijk dweilen met de kraan open. Nationale *bail-out* operaties gericht op de redding van nationale private ban-

ken (en nationale industrieën) vloeiden als vanzelfsprekend over in de eerder genoemde *sovereign debt crisis*. Nationale begrotingstekorten liepen op tot ver boven de maximaal toegestane grens van 3% van het bruto nationaal product. Het geval van Ierland is het meest spectaculair: het begrotingsoverschot van 0,2% in 2006 veranderde in een tekort van maar liefst 32,2% in 2010.

De flagrante schendingen van de afspraken die ten grondslag lagen aan het systeem van asymmetrische regulering waren echter van betrekkelijk korte duur. De financiële steunoperaties aan nationale bancaire instellingen waren tijdelijk en werden onder strikte voorwaarden toegestaan door de Europese Commissie. Ook de begrotingstekorten werden in de loop van 2011 steeds voortvarender aangepakt. De ene na de andere lidstaat kondigde, al dan niet onder zware externe druk, draconische bezuinigingsmaatregelen aan. Een ware bezuinigingswedloop was en is het gevolg. Maar daar bleef het niet bij. Zowel in de omgeving van de permanente voorzitter van de Europese Raad, Herman van Rompuy, als binnen de Europese Commissie werd nagedacht over mogelijkheden om de mechanismen van asymmetrische regulering minder vrijblijvend te maken. De praktijk had geleerd dat horizontaal wederzijds vertrouwen tussen lidstaten niet voldoende was en plaats moest maken voor verticaal afgedwongen, bindende afspraken met bijbehorende sancties. Dit werd in het Engels aangeduid met *strengthening economic governance*. Naar mijn mening is deze benaming enigszins verwarrend en in ieder geval onjuist. Governance staat vooral voor minder hiërarchische, meer horizontale en vrijwillige, en meer inclusieve vormen van bestuur terwijl *government* vooral verwijst naar een hiërarchische *top-down* wijze van beleidsvorming en -implementatie. In het geval van governance is er sprake van – of in ieder geval ruimte voor – publiek-private partnerships terwijl *government* duidt op hiërarchisch afgebakende bevoegdheden en scheidslijnen tussen statelijke en niet-stelijke actoren.

Op 11 maart 2011 maakten de Europese regeringsleiders en het Franse staatshoofd eerste afspraken die verstrekkende gevolgen hebben voor individuele lidstaten. Het betreft hier maatregelen ter versterking van de eerder genoemde *economic governance*-structuren wat feitelijk neerkomt op de geleidelijke introductie van *economic government* op Europees, dat wil zeggen supranationaal, niveau.

Overschaduwd door de gebeurtenissen in Noord-Afrika en Japan kreeg deze bijeenkomst van de Europese Raad niet de media-aandacht die zij verdiende, ook in Nederland. Er was namelijk iets meer aan de hand dan slechts een gecoördineerde aanpak van de schulden crisis. De uitkomst van de besluitvorming kwam wel degelijk neer op soevereiniteits-overdracht en stond daarmee haaks op, bijvoorbeeld, het regeerakkoord tussen de VVD, het CDA en de PVV. 'Ik word rustig van goede afspraken in Europa. En hier heeft geen soevereiniteitsoverdracht plaats', zo stelde premier Rutte na afloop van de top (geciteerd in het *NRC Handelsblad* van 14 maart 2011, inclusief de taalfout). Als politici rustig worden (of de term 'rustig' opnemen in een advies aan het volk) moet de burger op zijn hoede zijn. In Brussel vond in maart 2011 soevereiniteitsoverdracht plaats, zij het vooralsnog niet aan de supranationale instellingen van de Europese Unie (lees: de Europese Commissie) maar aan Duitsland.

Het veel geroemde en nog meer gevreesde *Modell Deutschland* is dankzij de krediet-, euro- en schulden crises doorslaggevend dan ooit geworden; het bepaalt voor een belangrijk deel wat in Europa besloten wordt en dit alles onder het motto 'wie betaalt, bepaalt'. Zo ook op 11 maart. Een zestal reguleringen werd genoemd aangaande staatsschuld, overheidstekorten en zelfs sociale en belastingtechnische aangelegenheden. De voorstellen in het Duits-Franse pact – dat aan de vooravond van de top als dictaat aan de andere lidstaten werd opgelegd – werden grotendeels overgenomen. Mocht iemand denken dat de voorstellen ook uit de Franse koker kwamen dan heeft hij/zij het mis. Het betrof hier feitelijk

een Duits dictaat. Of zoals een EU-ambtenaar aan de Britse *Financial Times* vertelde: 'Germany needs France to disguise how strong it is. And France needs Germany to disguise how weak it is' (geciteerd in de *FT* van 15 maart 2011). Nederland c.q. de regering-Rutte was weer terug bij de rol van trouwe bondgenoot (de analogie met de in een ander verband gebruikte kwalificatie 'bedrijfspoedel' dringt zich op) van Duitsland, een rol die Nederland eerder met enthousiasme bekleedde ten tijde van het Europees Monetair Stelsel (dat in de jaren tachtig van de vorige eeuw vaak werd aangeduid als een DMark-zone). Nederland leverde daarmee wel degelijk net zoals alle andere lidstaten aan soevereiniteit in. In het Europa van morgen zullen belangrijke begrotingstechnische zaken niet langer op nationaal niveau worden bepaald. Het betreft hier zoals gezegd een sluipende overgang van *economic governance* naar *economic government* binnen Europa. De volgende passage uit het regeerakkoord kunnen we dus met de spreekwoordelijke korrel zout nemen: 'Met het verdrag van Lissabon is voor de komende periode de grens bereikt van overdracht van nationale bevoegdheden aan de EU'.

De eerder geciteerde uitspraak van Mark Rutte als zou er geen sprake zijn van soevereiniteitsoverdracht werd aan het eind van 2011, na afloop van de Europese Raad van 9 december, nog eens herhaald. In beide gevallen was het argument dat de afspraken al zouden zijn gemaakt voordat de euro werd geïntroduceerd, in feite al tijdens de Europese Raad van Maastricht in december 1991. Toen werden inderdaad afspraken gemaakt, echter zonder bindende procedures of sancties af te spreken. Er was sprake van *soft law*: lidstaten werden geacht zich aan de spelregels te houden. Diezelfde lidstaten waren echter vanaf de introductie van de euro niet in staat zich op geloofwaardige wijze aan de afspraken te houden, zoals we hebben gezien. Vanuit dit perspectief laten de besluiten van maart tot en met december 2011 wel degelijk soevereiniteitsoverdracht zien in de mate dat stapje

voor stapje *hard law* wordt geïntroduceerd teneinde nationale overheden *topdown* te disciplineren. Hiertoe hebben de regeringsleiders van de eurozone en het Franse staatshoofd zelfs een nieuw intergouvernementeel verdrag geconcipeerd. Ik spreek hier de verwachting uit dat deze tendens van soevereiniteitsoverdracht zich op dezelfde wijze, dat wil zeggen stapsgewijs, zal voortzetten in de komende maanden en jaren. Elke nieuwe Europese Raad zal een verdere dichting betekenen van de kloof tussen markt en staat op Europees niveau, in ieder geval zolang de urgentie van de eurocrisis dit noodzakelijk maakt. In onze bewoordingen betekent dit een formalisering en hiërarchisering van de mechanismen van asymmetrische regulering. In het meer gebruikelijke jargon impliceert dit een stapsgewijze federalisering van Europa via de totstandkoming van een zogenaamde *fiscal union* op kortere termijn.

Moeten we gelukkig zijn met deze ontwikkeling? Ja en nee. Ja, omdat het de mogelijkheid biedt de weeffouten van EMU te herstellen. Ja ook, omdat de politiek wederom het initiatief naar zich toetrekt en met name tegenover financiële markten een vuist kan gaan maken. Ja ook, ten slotte, omdat het Duitse plan voor Europa effectief wordt geëuropeiseerd en daarmee potentieel wordt geneutraliseerd als unilateraal dictaat. Neen, omdat de ideologische bevlogenheid die ten grondslag ligt aan deze verschuiving van *governance* naar *government* eenduidig tot doel heeft structurele hervormingen te bewerkstelligen die negatief kunnen en zullen uitpakken voor grote groepen van mensen. Ingrijpende overheidsbezuinigingen hebben grote gevolgen voor ambtenaren, uitkeringsgerechtigden, mensen die aangewezen zijn op de gezondheidszorg, onderwijsafhankelijken, enz. Meer in het algemeen hebben overheidsbezuinigingen de neiging verschillende sociale groepen ongelijk te treffen. Het nettoresultaat is een grotere sociaaleconomische ongelijkheid en een grotere mate van onzekerheid onder grote

groepen van mensen. Het probleem is dat deze gevolgen zich deels vertalen in een groeiend euroscepticisme. Al dan niet gestuurd door bepaalde politieke actoren, krijgt de EU een steeds negatiever imago onder invloed van de huidige crisis. Dit is de grote paradox van vandaag: aan de ene kant zijn elites binnen Europa druk bezig de problemen in de eurozone op te lossen middels een versterking van het Europees handelingsvermogen, maar aan de andere kant is de oppositie tegen een vermeende soevereiniteitsoverdracht – en de totstandkoming van een Europese superstaat – groter en beter georganiseerd dan ooit. Het zij nog maar eens gezegd, Europa heeft een imago probleem.

De Europese periferie als meervoudig fenomeen

De bovengenoemde sociaaleconomische ongelijkheid is geen eenduidig fenomeen en bovendien onderhevig aan grote veranderingen in tijd en plaats. Onderzoek heeft aangetoond dat er verschillende conclusies kunnen worden getrokken naarmate men op verschillende niveaus van analyse inzoomt. Zo kunnen we ongelijkheid tussen EU-lidstaten, tussen subnationale regio's en binnen grootstedelijke verbanden bestuderen. Bewegingen over tijd duiden we aan met de begrippen convergentie (de verschillen worden kleiner) en divergentie (de eenheden groeien uit elkaar).

Als we ons in eerste instantie beperken tot de lidstaten die we over een langere periode kunnen volgen – dat wil zeggen de 15 leden van vóór de big banguitbreiding richting Midden- en Oost-Europa (MOE) op 1 mei 2004 – dan kan een duidelijke tendens van convergentie worden waargenomen. Het meest spectaculaire geval is Ierland. Dit land trad begin jaren zeventig toe met een ontwikkelingsniveau (uitgedrukt in bruto binnenlands product per hoofd van de bevolking) dat rond de 60% van het toenmalige EG-gemiddelde schommelde. Vlak voor de uitbraak van de kredietcrisis in 2008

bezat Ierland op Luxemburg na het hoogste bbp per capita van de gehele EU. Ook in het geval van Spanje en, zij het in iets mindere mate, Portugal en Griekenland voltrok zich een duidelijk proces van convergentie. Met als belangrijke toevoeging: tot 2008! In het geval van de nieuwere lidstaten uit MOE is het nog te vroeg om eenduidige conclusies te trekken, ook al omdat we niet met zekerheid kunnen zeggen wat voor gevolgen zij nog van de eurocrisis zullen ondervinden. Maar ten tijde van de big banguitbreiding werd onder meer door de Europese Commissie op welhaast euforische wijze gesproken van een vrijwel zekere convergentie, analoog aan die van de mediterrane lidstaten eerder.

Kijken we ten tweede naar de verschillen tussen regio's binnen de EU, een relevant niveau van analyse omdat het structuur- en cohesiebeleid van de EU voornamelijk gericht is op regionale ontwikkeling, dan kunnen we op grond van de beschikbare gegevens voor de EU-15 constateren dat tussen 1986/87 en 2007 geen noemenswaardige convergentie of divergentie heeft plaatsgevonden. Verschillen tussen regio's blijven vrijwel constant en mocht er (vooral in de periode 2001-07) sprake zijn van een lichte convergentie dan is die vrijwel geheel te wijten aan een lichte daling van de rijkste regio's richting het EU-gemiddelde. Onnodig te zeggen dat het verschil tussen de armste en rijkste regio's na de big banguitbreiding dramatisch is gestegen, simpelweg omdat de armste regio's in MOE vele malen armer zijn dan de armste regio's in de EU-15. Ook hier kunnen we slechts speculeren over toekomstige ontwikkelingen. Dit geldt evenzeer ten aanzien van de effecten van de huidige eurocrisis op regionale verschillen binnen de EU-15; de eerste relevante gegevens komen pas in de loop van 2012 beschikbaar. Toch kan nu al het vermoeden worden uitgesproken dat een sinds jaar en dag minder ontwikkelde regio als Andalusië zwaarder getroffen is dan een top regio als Hamburg.³

---

3. Als afgeleide hiervan het volgende: mede met Europese ontwikke-

Beperken we ons wederom tot de ontwikkelingen in de EU-15 in de twee decennia tussen het midden van de jaren tachtig en de eerste tekenen van de kredietcrisis in 2008, dan kunnen we ten derde vaststellen dat de sociaaleconomische verschillen *binnen regio's* – en met name binnen grootstedelijke verbanden – groter zijn geworden, dit in tegenstelling tot de verschillen *tussen regio's* en lidstaten. Een duidelijke trend van sociale divergentie manifesteert zich onder meer in sociale segregatie en uitsluiting en in extreem hoge werkloosheidcijfers onder met name etnische minderheden en jonge werkers. Een Europees project waar meer dan 250 steden bij zijn betrokken laat zien dat gedurende de laatste 20 jaar en in termen van armoede en werkloosheid een substantiële divergentie heeft plaatsgevonden, een en ander gevoegd bij indicatoren als (toegang tot) huisvesting, gezondheidszorg, onderwijs maar ook veiligheid en luchtvervuiling. Individuele stedenrapporten wijzen op aanhoudende segregatie. En ook hier laten de eerste signalen weinig twijfel bestaan over de effecten van de eurocrisis en het daaropvolgende bezuinigingsbeleid op stedelijke ongelijkheid. Zonder verder op dit thema door te kunnen gaan, kunnen we een verband zien tussen deze laatste vorm van sociale ongelijkheid enerzijds en de ontwikkeling van een zogenaamde diplomademocratie anderzijds. Deze laatste notie duidt op een toenemende kloof tussen hoog- en laagopgeleiden in Europese maatschappijen. Deze laatste groep voelt zich, mede als gevolg van de effectieve depolitisering van sociaaleconomische verschillen onder het mom van 'ontideologisering', meer en meer onbegrepen door 'de politieke elite'. Regering en parlement, de top van politieke partijen en vakbonden, geen van allen lijken zich voldoende rekenschap te geven van voornoemde grootstedelijke problemen, ondanks ronkende affiches als 'prachtwijken'. Dit geldt ook voor Nederland.

---

lingsgelden gerealiseerde sociale en infrastructurele vooruitgang kan zomaar teniet worden gedaan door de huidige draconische bezuinigingen.

‘Er is namelijk geen principieel verschil tussen de Marokkaan in Osdorp die zich geen Nederlander voelt en de Nederlander in Maassluis die zich geen Europeaan voelt’, zo schreef Arnon Grunberg in zijn dagelijkse column in de Volkskrant (van 20 december 2011). Hij reageerde hiermee op een uitspraak van Emile Roemer, de leider van de potsierlijk eurosceptische Socialistische Partij. ‘Ga maar eens in de Kalverstraat vragen’, stelde Roemer, ‘niemand zegt zich Europeaan te voelen.’ Grunberg constateerde dat er snel inburgercursussen moeten komen voor Nederlanders die nog niet hebben begrepen wat Europa voor hen betekent. Het briljante karakter van de slotzin in Grunbergs column, met zijn verwijzing naar Maassluis, zal menigeen ontgaan zijn. In de prachtroman *Het Psalmenoproer* van Maarten ‘t Hart wordt de hoofdpersoon Roemer (sic) Stroombreker in hoofdstuk 23 geconfronteerd met zijn buitenechtelijke zoon Gilles. Deze laatste is een van de aanstichters van de ernstige ongeregelde heden in het vissersdorpje Maassluis in de tweede helft van de 18^e eeuw. Aanleiding voor het verzet is de nieuwe berijming van de psalmen en (met name) het hogere tempo waarmee die voortaan gezongen moeten worden. Gezeten in zijn hoge redersbank in de plaatselijke kerk, nodigt Roemer zijn zoon uit naast hem plaats te nemen. De jongen, onwetend van de bloedband en opgegroeid in een armlastig vissersgezin, kruipt schuchter naast hem. De samenzang wordt ingezet en Roemer vraagt zijn zoon hem te laten zien hoe – in het oude, vertrouwde ritme – moet worden gezongen. Zoonlief zwijgt stuurs. ‘Waarom zing je niet?’ vraagt Roemer zacht. ‘Je wilt me toch niet vertellen dat je hier in het dorp met je bijl rondwaart en op deuren beukt om iedereen aan te manen zo langzaam mogelijk te zingen, terwijl je zelf helemaal niet zingen kunt of wilt?’

Ik kan me niet aan de indruk onttrekken dat ‘t Hart bij deze passages heeft nagedacht over de parallellen met de huidige tijd. Op meerdere plaatsen in de roman wordt gezinspeeld op de ware achtergrond van het psalmenoproer:

de teloorgang van de beug- en haringvisserij in de regio en de daarmee samenhangende schrijnende armoede onder de vissers. Godsdienst was veeleer aanleiding dan oorzaak, zoals wel vaker in de moderne geschiedenis. Ook nu lijken geloofskwesties eerder een reactie te zijn op een dieperliggende onvrede met de eigen of eigen groepssituatie, dan met een 'kruistocht in boerka'. De toename van het aantal hoofddoekjes in het straatbeeld van een stad als Amsterdam in de afgelopen twintig jaar heeft niet zozeer in eerste instantie te maken met een groeiend religieus bewustzijn onder de allochtone bevolking als wel met de armoedeval onder met name niet-westerse allochtonen en het hieruit voortvloeiende gevoel van sociale uitsluiting. De islam op zich is niet het probleem, zoals ook de Britse historicus Tony Judt ooit stelde. 'De derde generatie zwarte, bruine of Arabische jongeren is boos omdat ze niet delen in de welvaartsstaat', aldus Judt. 'Ons probleem is hoe we deze mensen politiek incorporeren.' Deze analyse wordt ook door andere wetenschappers gedeeld. We moeten de verdere onthechting van een onder- of outsider klasse – en met name de politieke gevolgen daarvan – zien te voorkomen. De urgentie van deze boodschap wordt natuurlijk alleen maar groter onder invloed van de huidige eurocrisis.

Des te opmerkelijker is het dat de laatste verkiezingscampagnes in Nederland niet of nauwelijks zijn gegaan over het thema integratie.⁴ Als het over integratie ging dan werd in een adem het thema van veiligheid genoemd. Armoede en sociale samenhang werden uitvoeriger besproken maar vreemd genoeg niet of nauwelijks in samenhang met het thema integratie. Tekenend was de reactie van premier Balkenende op het *Armoedebericht* van het Centraal Bureau

---

4. Zoals de lezer zal opvallen, gebruik ik de term integratie in een dubbele betekenis: de vreedzame en succesvolle opname van bepaalde sociale groepen in bestaande (nationale) politieke structuren en identiteiten, en van nationaal-statelijke en niet-statelijke actoren in een groter Europees verband.

voor de Statistiek en het Sociaal en Cultureel Planbureau aan de vooravond van de verkiezingen van 2006. Hij was verheugd dat het aantal huishoudens met een laag inkomen in 2007 zou dalen (overigens voorspelden CBS en SCP in een vorig bericht uit 2002 ook een daling van de armoede), mede dankzij het sociale beleid van zijn kabinet. Gewezen werd op de verbetering van de positie van 65-plussers en eenoudergezinnen. Niet genoemd werd het minder gunstige perspectief voor allochtone huishoudens. Zij zouden zich in de komende jaren in veel mindere mate aan de armoedeval kunnen onttrekken. Kennelijk vonden de spindoctors het niet verstandig om de hardere taal van symptoombestrijding te vervangen door de zachtere taal van sociaaleconomische probleemoplossing. Dit herhaalde zich in de laatste verkiezingscampagne. Sindsdien wordt de lijn Balkenende doorgetrokken door de regering-Rutte. Hoe kan het ook anders met een gedoogpartner die als het ware de belichaming is van het fenomeen dat ik eerder aanduidde met de term diplomademocratie. Tot slot wordt de discussie over de sociale gevolgen van macro-economische bezuinigingen generiek gevoerd (waarbij vooral de middenklassen electoraal interessant zijn) en zeker niet toegespitst op het (voort)bestaan van een sociale onderklasse.

Hoe opvallend is de vergelijking met die andere 'grote afwezige' in de verkiezingscampagnes van de afgelopen jaren: Europa. Integratie en Europa, we branden onze handen er liever niet aan. Het zal zeker te maken hebben met het feit dat integratie en Europa momenteel niet de favoriete thema's zijn onder de Nederlandse bevolking. Uit een jaren geleden gepubliceerd onderzoek van De Nederlandsche Bank bleek dat ruim 40% van de Nederlanders het onverschillig liet of de Europese Unie zou ophouden te bestaan. Op het moment van schrijven zijn twee van de drie grootste partijen in de opiniepeilingen ronduit eurosceptisch te noemen. Dat duidt erop dat te veel Nederlanders nog steeds niet – zo'n zes jaar na het referendum over het Europees grondwettelijk

verdrag in 2005 – op de hoogte zijn van het belang van de EU. Direct na het Nederlandse ‘nee’ werden krachttermen als ‘maatschappelijk debat’ gebruikt om de voor- en nadelen van Europa nu eens duidelijk boven tafel te krijgen. De beoogde periode van reflectie werd echter vooral een periode van navelstaarderij hetgeen het eerder genoemde imago-probleem van Europa alleen maar vergrootte. Tot op de dag van vandaag is nooit op overtuigende wijze duidelijk gemaakt wat de toegevoegde waarde van Europese integratie precies inhoudt. Nu doet zich hier een paradox voor: hoe kun je eurosceptische burgers van het belang van Europa overtuigen als hun eurosceptis in ieder geval deels te wijten is aan een gebrek aan opleiding? Anders gezegd, hoe moeten complexe problemen en oplossingen op inzichtelijke wijze worden gepresenteerd opdat primaire onlustgevoelens jegens Europa kunnen worden weggenomen? Het lijkt een schier onmogelijke taak.

Een oplossing is wellicht gelegen in het volgende. Als frequente bezoeker van Spanje heeft het mij altijd verbaasd hoe positief de burgers van dit land tegenover Europa en de EU stonden. Referenda over zaken als het Verdrag van Lissabon werden zonder problemen met ruime meerderheid tot een goed einde gebracht. Het is mijn stellige overtuiging dat dit voor een belangrijk deel te maken heeft met de ‘zichtbaarheid’ van de EU in het dagelijkse leven van de gemiddelde Spanjaard. In de kwarteeuw dat Spanje lid is van de EG/EU heeft het land kunnen profiteren van Europese structuur-gelden. Met deze gelden zijn wegen en treinverbindingen aangelegd, zijn achterstandsbuurten opgeknapt en zijn historische centra in hun oorspronkelijke luister hersteld. Zet daar het afstandelijke en abstracte verhaal van handelsvoordelen tegenover en het verschil in eurobeleving tussen de Spanjaard en de Nederlander is voor een belangrijk deel verklaard.

Het opmerkelijke doet zich dus voor dat noordelijke lidsta-

ten als Nederland en Duitsland van structurele handelsoverschotten genieten maar dat een substantieel deel van hun burgers de EU vooral ziet als uitkeringsinstantie voor een 'ver van ons bed' periferie, terwijl de zuidelijke lidstaten zonder uitzondering structurele handelstekorten hebben maar hun burgers (in ieder geval tot voor kort) een duidelijk pro-Europese gezindheid uitstralen.

De enige manier om dit 'spiegelbeeldprobleem' op te lossen is een financiële. De EU werkt momenteel met een budget dat 1% bedraagt van hetgeen op jaarbasis wordt geproduceerd in Europa. In vergelijking met de nationale budgetten is dit percentage verwaarloosbaar en derhalve een indicatie van het belang dat lidstaten aan de EU toekennen. Mocht de eerder voorspelde beweging richting een versterkt Europees *government* zich doorzetten dan hangt daar echter onherroepelijk een prijskaartje aan. Een Europese Politieke Unie zonder financiële draagkracht is een even lege huls als een Economische en Monetaire Unie zonder Politieke Unie.

Het eerstvolgende moment om de financiële armslag van de EU te vergroten is de vaststelling van het financieel meerjarenperspectief voor de periode 2013-17. Men moet echter realistisch genoeg zijn om te constateren dat de jaren 2012 en 2013 vooral in het teken zullen staan van het aantrekken van *nationale* broekriemen. Een vergroting van financiële middelen op Europees niveau zal dus moeilijk te realiseren zijn. Toch is het niet onzinnig om een moment stil te staan bij de mogelijkheden die een hypothetische verruiming van Europese financiële middelen zouden kunnen bieden.

In de eerste plaats zouden meer Europese structuurgelden (eventueel via de vrijmaking van gelden die nu nog voor landbouwgebieden worden geormerkt) naar de urbane gebieden in de EU-15 kunnen vloeien om daar een tastbare bijdrage te leveren aan de verbetering van de sociale en fysieke infrastructuur in de meest brede zin van het woord. De reden om dit Europees te doen is tweeledig: ten eerste wordt hiermee het risico verkleind dat projecten in het kader van

de bestrijding van sociale tweedeling (het tegengaan van de eerder genoemde divergentie op intraregionaal niveau) sneuvelen onder invloed van nationale bezuinigingsmaatregelen; ten tweede kan op Europees niveau juist op dit terrein worden geprofiteerd van het werken met benchmarks en best practices. Wederzijds leren kan juist op het terrein van infrastructurele innovatie een toegevoegde waarde hebben. In de tweede plaats zou een substantiële verruiming van de Europese financiële middelen de mogelijkheid bieden werkelijk invulling te geven aan een verklaarde doelstelling van de Europese Commissie onder leiding van José Manuel Barroso, namelijk de realisering van een Europese kennisgemeenschap. Kijken we voor een moment naar het ware probleem van de zuidelijke lidstaten. Veel wordt gesproken over de noodzaak van structurele hervormingen in landen als Spanje, Portugal en Griekenland, maar invulling wordt daar zelden aan gegeven. Of het zou moeten zijn dat verwezen wordt naar de noodzaak van het terugdringen van overheidstekorten en het flexibiliseren van arbeidsmarkten. Maar er is iets veel belangrijker aan de hand: het gebrek aan concurrentievermogen van deze landen is vooral het gevolg van een gebrek aan technologisch hoogwaardige productie. Een Europese kennisgemeenschap gebaseerd op diffusie van technologie zou een driedelig effect sorteren: de burgers van die landen zouden op een nieuwe wijze geconfronteerd worden met de voordelen van Europa, de landen in kwestie zouden langs deze weg hun handelstekorten kunnen wegwerken en daarmee een kracht vormen tegen de Duitse *beggar thy neighbour*-politiek van de laatste 10 jaar, en de intra-Europese concurrentie op de markt van technologisch hoogwaardige producten zou geïntensiveerd worden waardoor het concurrentievermogen van de EU als geheel een noodzakelijke stimulans zou krijgen.

Maar zover zijn we nog lang niet, er is nog een lange weg met kleine stapjes te begaan. Ondanks een – deels reëel bestaand

en deels uit tactische overwegingen gecreëerd – besef van urgentie schort het de huidige Unie en haar lidstaten vooralsnog aan vier noodzakelijke ingrediënten om het einddoel van een Hobbesiaans Europa te bereiken of de weg daarnaar toe zelfs maar in te slaan: politieke wil, sociaaleconomische solidariteit, wederzijds vertrouwen en welbegrepen eigenbelang. Het brengt met zich mee dat we niet alleen in Nederland, maar ook in Nederland, afstappen van de gedachte dat de Europese periferie iets *out there* is die we kunnen afkopen met een relatief geringe hoeveelheid ontwikkelingsgeld (in ruil voor het openhouden van de handelsgrenzen). In de wereld van vandaag is de periferie een meervoudig fenomeen, zowel ver weg – in wat wel de derde wereld werd genoemd – als heel dichtbij – in wat de Spaanse socioloog Manuel Castells ooit benoemde als de vierde wereld. De Europese periferie is om de hoek, in onze eigen buitenwijken. Dit brengt ons terug op de dubbele betekenis van het begrip integratie, op de twee vormen van integratie die onlosmakelijk verbonden zijn en als het ware de twee zijden van de zelfde euro vertegenwoordigen. Om de EMU te stabiliseren hebben we begrotingsdiscipline nodig; begrotingsdiscipline kan klaarblijkelijk alleen via de hiërarchische weg van de Politieke Unie gerealiseerd worden; en het draagvlak voor Politieke Unie kan alleen via de koninklijke weg van de sociale cohesie tot stand komen. Een Hobbesiaans Europa, dat natuurlijk alleen in de angstvisioenen van de eurosceptici de vorm aanneemt van een Europese Leviathan, kan derhalve, net als in het gedachtegoed van Thomas Hobbes, slechts gebaseerd zijn op een onwrikbaar sociaal contract. En deze constatering is niet alleen relevant in het kader van een overlevingsstrategie voor de EU; het raakt in essentie ook de toekomstige rol van de EU in mondiaal verband.

In de wereld van de academische bestudering van Europese integratie bestaat een kunstmatige scheidslijn tussen studies die zich bezighouden met de 'binnenlandse' aangelegenheden van de EU enerzijds en studies die zich richten op de externe rol van de EU anderzijds. Ik ben van mening dat de kracht en effectiviteit van de buitenlandse politiek van de EU een functie is (en zou moeten zijn) van haar interne cohesie. Niet lang geleden werd de Europese Unie nog gezien als het rolmodel voor de toekomstige multipolaire wereld. Met name de G20 werd gezien als een mondiale afspiegeling van wat in Europa met succes was gerealiseerd: een institutionele verbinding van voorheen soevereine staten. Bovendien en per slot van rekening was de EU in staat gebleken om de belangen van hoogontwikkelde en opkomende naties te verenigen. Een boekenkast vol met publicaties zag het licht waarin het einde van de Amerikaanse suprematie in een adem werd behandeld met de opkomst van de EU als nieuwe supermacht. De 21^e eeuw zou gekenmerkt worden door de *European Dream*, de zachte en normatieve macht (om maar twee van de vele bijvoeglijke naamwoorden te noemen) van de EU zou het fundament betekenen van haar leidinggevende rol in de wereld.

Dat was echter 'niet zo lang geleden'. Nu wordt gesproken van crisis in Europees verband en stagnatie op het niveau van de G20. Het bracht Philip Stephens zo ver om in de *Financial Times* (van 28 oktober 2011) te spreken van een terugkeer naar de wereld van Hobbes. Hij refereerde hiermee aan het feit dat de discussie in Brussel (maar ook daarbuiten) momenteel over overleving gaat en niet langer over de mondiale betekenis van een verenigd Europa. Sterker nog, de huidige crisis laat zien dat het primaat van de politiek nog steeds bij de nationale staat ligt en dat we feitelijk – en wederom – met de neus op de realiteit van de Westfaalse orde worden gedrukt. De illusie van *global governance* (terminolo-

gisch natuurlijk een simplistische toepassing van *European governance* op mondiaal niveau) zal plaatsmaken voor een nieuw tijdperk van nationalisme.

Het moge duidelijk zijn dat deze pessimistische kijk op de huidige en toekomstige stand van zaken binnen en buiten Europa, en met name de verwijzing naar Hobbes in dit verband, een andere is dan de visie in dit essay. In mijn verhaal duidt de titel 'Naar een Hobbesiaans Europa?' niet op de terugkeer van de nationale staat. Mij gaat het hier veeleer om het perspectief van staatsvorming op *Europees niveau*. En het is mijn overtuiging dat de huidige crisis, mits op vernoemde wijze aangepakt, een positieve bijdrage kan leveren aan de versteviging van de Europese rol in de multipolaire wereld van morgen. Ik heb daar twee argumenten voor.

In de eerste plaats – het zij herhaald – zijn de externe capaciteiten én verwachtingen van een land of Unie een functie van het interne vermogen sociaaleconomische en -culturele verschillen op vreedzame wijze te politiseren. Dit klinkt ingewikkeld maar komt feitelijk neer op een simpele constatering: als de EU niet in staat is om de huidige crisis op bevredigende wijze op te lossen, dan zal een streven naar mondiaal (co)leiderschap tot mislukken gedoemd zijn. In de tweede plaats kan een vrij prozaïsche reden worden gegeven. De huidige bezuinigingswedloop binnen de EU heeft niet alleen gevolgen voor sociale cohesie maar ook voor het buitenlands- en veiligheidspolitieke handelingsvermogen van individuele lidstaten. Bezuinigingen op defensie hebben in sommige gevallen al gerede twijfels over de inzetbaarheid van militairen in zelfs maar vredesmissies doen laten ontstaan. Het is dan ook niet verwonderlijk dat de eerste denktanks al met de suggestie zijn gekomen om middelen en capaciteiten te bundelen op Europees niveau. Europeanisering uit bittere noodzaak, het zou niet de eerste keer zijn in de geschiedenis van de EG/EU.

Postscriptum

Inmiddels is de trein van de Europese integratie alweer een stuk verder. De regels aangaande begrotingsdiscipline zijn verder aangescherpt en er is zelfs een apart verdrag ondertekend waarin de lidstaten feitelijk een deel van hun soevereiniteit op het terrein van macro-economisch beleid uit handen geven.

Wellicht de belangrijkste uitkomst van de Europese top van 9 december 2011 is het verdere isolement van Groot-Brittannië. Hiermee wordt de keuze voor een Hobbesiaans Europa gebaseerd op de kernprincipes van het Rijnlandse kapitalisme een stuk eenvoudiger te maken. Mocht dit inderdaad de koers zijn die de overige lidstaten onder leiding van Frankrijk en Duitsland inslaan, dan behoort de overgang van speculative destruction naar creative destruction op Europees niveau voor het eerst sinds decennia weer tot de reële mogelijkheden.

Ik ben mij er terdege van bewust dat een dergelijk scenario voorspog als utopisch terzijde kan en zal worden geschoven. Zeker in het huidige klimaat van eurosepticisme. Veel zal inderdaad afhangen van de mate waarin een oplossing kan en zal worden gevonden voor de volgende vier problemen: de spanning tussen een groeiend anti-Europees populisme en de noodzaak van een sterker Europa in de vorm van een Politieke Unie; de spanning tussen de noodzaak van meer Europa op het terrein van herverdeling en sociale cohesie en de huidige koers van rigoureuze bezuinigingen; de negatieve correlatie tussen geleidelijk economisch herstel c.q. afnemend urgentiegevoel en de bereidheid op nationaal niveau zich aan gemaakte afspraken te houden; en meer in het algemeen de discrepantie tussen de noodzaak van meer eenheid (ook naar buiten toe) enerzijds en de verscherping van tegenstellingen op alle niveaus anderzijds.

Er speelt tot slot nog een andere essentiële kwestie mee: de positie van Duitsland in het Europa van na de crisis. Een en ander zal sterk afhangen van de wijze waarop de crisis zelf zal worden overwonnen (of niet). Er bestaan naar mijn mening grofweg drie opties. De eerste optie kan aangeduid worden met wat de Engelsen zo mooi *muddling through* noemen. Dit komt feitelijk neer op de continuering van de huidige beeldvorming volgens welke we momenteel te maken hebben de realisatie van het Groot-Duitse Rijk met vreedzame middelen. In dit scenario behouden in ieder geval de niet-Duitse volken de indruk monetair geannexeerd te zijn door Duitsland. Omgekeerd behouden grote groepen van Duitsers het nare gevoel de broekriem te moeten aantrekken ten faveure van zoonanbiddende, ongedisciplineerde knoflooketers in de mediterrane onderbuik van Europa. Een dergelijk Europa van de stereotypen kan al snel ontaarden in de tweede optie, die van de desintegratie. Als we noord-zuidverdeling tussen debiteuren en crediteuren wederom als uitgangspunt nemen, dan zal de wal van de sociale onrust in landen als Griekenland en Spanje weleens het schip van de monetaire discipline kunnen keren. Aan de andere kant wordt in Duitsland steeds vaker gespeculeerd op een scenario waarbij Duitsland, te groot voor Europa maar te klein om als supermacht naar voren te treden, zich aansluit bij de wereld die BRIC heet. Op het moment dat China een belangrijkere handelspartner voor Duitsland wordt dan Frankrijk, en dat zal in 2012 het geval zijn, is de materiële basis gelegd voor een dergelijke *Alleingang*. Blijft een derde optie over, die van de kleine stapjes voorwaarts richting Politiek Unie. Het is mijn stellige overtuiging dat de weg die onlangs is ingeslagen de enig juiste is en uiteindelijk zal resulteren in wat ik in dit essay een Hobbesiaans Europa heb genoemd. De weg naar een dergelijke *finalité politique* zal niet eenvoudig zijn en op grote weerstand stuiten, niet in de laatste plaats in Frankrijk. Toch zullen ook de Fransen moeten gaan begrijpen dat wij, Europeanen, op een historisch breukvlak zijn aanbeland.

Maken we gebruik van het moment dat de overgrote meerderheid van de Duitse politieke elite nog steeds Europese oplossingen zoekt voor binnen- en buitenlandse problemen (of beter gezegd: transnationale problemen) of laten we kwesties van nationale soevereiniteit en identiteit (inclusief de bijhorende stereotypen) prevaleren? Omgekeerd zullen ook de Duitsers moeten gaan begrijpen dat hun welhaast obsessieve preoccupatie met concurrentievermogen en macro-economische en monetaire stabiliteit niet altijd en overal wordt gedeeld. Een hegemoniale constellatie valt of staat met de gave van hegemoniale krachten hun specifieke belangen te presenteren als het algemene belang. Dat is in het door de crisis uiteengereten Europa niet gemakkelijk, maar zeer zeker de moeite van het proberen waard. Nog wel!

Dr. O.H. Holman is universitair hoofddocent internationale betrekkingen en Europese politiek aan de afdeling politicologie van de Universiteit van Amsterdam.

UITGAVEN VAN DE VDE

BIJ EON PERS AMSTELVEEN

VDE-EUROPALEZINGEN

- 2004 E.C.M. Jurgens – *De Europese Unie heeft een onparlementair stelsel: terug naar de nationale parlementen!*
- 2006 Jos de Beus – *Het grote Europese gedrang. Hoe Nederland schippert tussen Europese schaalvergroting en nationalistische terugslag*
- 2008 Frans Timmermans – *President Obama als een kans voor Europa*
- 2010 Frits Bolkestein – *De kern van Europa.*
- 2011 Otto Holman – *Naar een Hobbesiaans Europa?*

VDE-CAHIERS

1. Paul Kapteyn – *Europees manifest*
2. Anna van Bodegraven, Tjeerd Hoekstra en Paul Kapteyn (red.) – *De hete brij van Europa. Verkiezingen 4 juni 2009*
3. Paul Kapteyn (red.) – *In de spagaat: tussen Europa en Nederland. Tien jaar Europa-debat Vereniging Democratisch Europa*
4. Tjeerd Hoekstra (red.) – *Café Europa. 2008-2009*

